

42. Elenchus piśm uszczypliwych / [Смотрицкий Мелетий] // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – Отд. 2. – С. 597–673.
43. Sielawa Anastazy. Antelenchus, to iest odpis na skrypt uszczypliwy zakonnikow Cerkwie odstępney S. Ducha, Elenchus nazwany / Anastazy Sielawa // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 8. – К.: Литотипография Акц. общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1914. – Отд. 2. – С. 674–731.
44. Протестація Йова Борецького та інших українських єпископів. // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 313–327.
45. Justificacia niewinności. // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – С. 511–532.
46. Supplicatia do... senatu w roku... 1623 do Warszawy na seym walny przybyłego. // Документы, объясняющие историю западнорусского края и его отношение к России и Польше. – СПб.: Типография Эдуарта Праца, 1865. – С. 230–311.

Анна Новак

М. ГРАБОВСЬКИЙ І П. КУЛІШ: НАУКОВІ ТА СВІТОГЛЯДНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ

У добу становлення модерних нації та піку інтелектуалізації української думки в історичних умовах тотального розчленування українських територій “рецепція Заходу” була найпоказовішою. Так, у XIX ст., що в українській історіографії прийнято називати “довгим”, національна еліта, роз’єднана фактором суто політичним, генетично, на рівні власне культурному, прагнула єдності.

Зважаючи на штучну полярність інтелігенції дослідження комунікації репрезентантів наукової (де в чому загальносуспільної) думки поляків і наддніпрянців є справою затребуваною. Особливо якщо уважати, що у середині XIX ст. усвідомлення українського інтелектуального простору як “національно єдиного” по обидва боки кордону набуло незворотнього характеру.

Досить показовим у дослідженні запропонованої проблематики виявляється двосторонній вплив письменника, публіциста, дослідника літописів, критика, поета, романтика-белетриста, одного із представників тих етнічних поляків, що жили на Україні і перейнялись її минулим, історією і народною поезією – Міхала Грабовського [1, 88] та репрезентанта наддніпрянської еліти видатного історика, письменника – Пантелеймона Куліша. Зауважимо, що саме вище згадувана взаємодія була каталізатором процесу появи української історичної школи у польській романтичній історіографії в 40–60-х рр. XIX ст.

Відтак, творчість самого Грабовського спонукала цілу плеяду визначних діячів польської й української культури (у їхньому числі – Ю. Словацький, В. Антонович, Г. Сенкевич та ін.) до поглибленого знайомства з історією України [2, 68]. Пантелеймон Куліш, який сприйняв ряд його ідей, називав Грабовського “українським Вальтером Скоттом”, послуговувався його порадами при створенні першого українського історичного роману “Чорна Рада”. Будучи одним з найбільш впливових діячів українського національного Відродження ХІХ ст. Куліш надрукував надзвичайно важливу для розуміння польської версії причин польсько-українського історичного “антагонізму” статтю в “Записках о Южной Руси”, атестуючи польського вченого як кращого фахівця з історії України [3, 90].

Варто наголосити, що у 40-х рр. остаточно викристалізувалась ідеологія й історичні погляди М. Грабовського. Особливо важливу інформацію в цьому плані містить тритомна праця “Література і критика”, значна частина якої присвячена українській школі в польській літературі та екскурсам з історії України [4, 111].

Романтичні студії М. Грабовського досить чітко репрезентує його формула дослідження, яка зведена до понять: “народність”, “яскрава оповідь”, “історична правда”.

У даному контексті необхідно зазначити, що епістолярна комунікація з українськими істориками-романтиками найдоцільніше відображає вільну інтелектуальну думку М. А. Грабовського. Саме приватні листи розкривають сутність незаангажованої рецепції інтелігенції щодо “великодержавних” подій, майбутнього українства, розвитку науки, культури і держави, в цілому..

Так, у одному з багаточисельних листів до Пантелеймона Куліша (у подальшому друга, послідовника та соратника Міхала Антоновича) історик стверджує, що “польська історія спотворена, а література гине, бо в них є лише тенденція та політика” [5, 106]. Далі, за відсутність “історичної правди” Грабовський критикує “Полтаву” О. С. Пушкіна, вважаючи, що його герої “неправдиві, а тому дерев’яні” [5, 109]. Дослідника не влаштовує “героїчна брехня”, і він прагне до створення “дієвої”, але водночас “правдивої” картини минулого.

Тож, у контексті теорії “історична правда” Грабовський моделює потребу вироблення плану дій та об’єднання вчених на засадах спільних дослідницьких інтересів. Головне завдання культурних осередків у царині історії і літератури, на думку польського інтелектуала, полягає в тому, що “українці та діячі “української школи” в польській літературі мусять подати руку для великої роботи з’ясування слов’янських старожитностей, схованих імлюю” [5, 110].

Отже, є очевидним, що М. А. Грабовський покладає велику надію на процес польсько-українського зближення, але й уважає, що він має

здійснюватися на основі переосмислення та вироблення компромісного погляду на історичне минуле з урахуванням слов'янського коріння народів.

На основі вивчення першоджерел і маючи у своїй уяві загальну теоретико-методологічну конструкцію, в основу якої була покладена ідея “люду” (“народності”), Грабовський уперше в польській історіографії спробував окреслити хронологічні межі й зміст самого поняття “українська історія”.

Якщо попередники М. А. Грабовського в польському романтичному історіописанні та літературі, у тому числі й ті, які були пройняті щирими українофільськими симпатіями старанно обминали селянсько-українські та польсько-панські взаємини, то Міхал Антонович з усією повнотою піднімає не лише міжетнічне, але й соціальне тло, на основі якого проходили українські повстання. Саме такий “об’єктивний” підхід польський історик демонструє у творі “Коліївщина і степи”, де показана мотивація повстанців та їхня непослідовність у своїх діях, з одного боку, і нічим не виправдана жорстокість польських панів – з іншого [6].

Очевидно, що наведена у вказаній праці схема історії України є чітко виражена версія польського проникнення на Схід, яка, власне, висвітлює не історію українського народу, а історію “польщизни” в краї. Рецепція Грабовського, підсилена в наступних його дослідженнях концепцією україно-польських історичних взаємин, стала тим ідейним фоном, на основі якого адепти “української школи” в польській історіографії розбудовували свої численні дослідження з історії України, надаючи їм характер регіональних студій з історії Польщі.

Узагалі домінування в теоретичних постулатах М. Грабовського тези про потребу українсько-польського зближення вилилось в історико-політичну формулу, яку він висловив П. Кулішу: “Україна ваша, а ми культурні пришельці” [7, 107]. Але ця формула в історичній інтерпретації польського дослідника трансформувалась у надмірну ідеалізацію чинника навернення українців до “цивілізації”. Саме цей аспект історичної теорії був озвучений Грабовським під час публічного протистояння між польськими та українськими істориками, яке розгорілося у 50-х рр. XIX ст. в контексті обговорення причин польсько-української конфронтації XVII століття.

Не зважаючи на те, що ініціатором цієї полеміки не є Грабовський, а український історик, літератор й етнограф Пантелеймон Куліш, який у другому томі “Записок о Южной Руси” опублікував універсал гетьмана Острянина від 20 березня 1638 р., де був заклик до українців боротися проти своїх “історичних кривдників”, вочевидь, що саме польський історик надав науковому обговоренню проблеми полемічний запал. Відгукнувшись на пропозицію Куліша “вказати польський погляд” на це “досить делікатне”, а крім того “архіважливе” історичне питання,

Грабовський розвинув цілу теорію щодо заслуг польського етнічного елемента в розбудові цивілізації на українських теренах [8].

Виділення історії України, як осібної сфери дослідження М. Грабовським мала фундаментальне значення для теоретичного підґрунтя української історичної школи в польській романтичній історіографії ХІХ ст. По суті погляди польського історика-українофіла змушували його послідовників (Й. Ролле, О. Яблонський та ін.) зміщувати акцент дослідження із загальнопольської до регіонально-української історичної проблематики, критично ставитись до традиційних польських наукових стереотипів. Грабовський також визначив тематику майбутніх студій адептів школи, уподобавши насамперед період ХVІ–ХVІІ ст., який, на його думку, у найбільш концентрованому вираженні передає все розмаїття польсько-українських міжетнічних й політично-культурних взаємин. Водночас, як натхненник й ідеолог української історичної школи, він, попри всі свої демократичні реверанси, не зумів дати об'єктивну оцінку “інстинктивним поривам” українського селянства до волі, кваліфікуючи соціальний і національно-визвольний рух в Україні в дусі польських консервативних ортодоксів як “розбій”. Відійшовши від канонізованих польською націоналістичною історіографією стереотипів щодо минулого українського народу, Міхал Антонович у своїй історії “Полудневої Росії” обмежився спорадичними спостереженнями без належного прагнення до історичного синтезу. У середовищі української історичної школи такий концептуальний підхід М. Грабовського породжував думку, що історія України – це регіональна “забавка”, яка розбавляє та урізноманітнює історію Польщі, без претензій на осібний статус у середовищі історії всеслов'янської [9].

Ще один важливий контекст впливу М. А. Грабовського на українознавчі студії виразників школи полягав у його критичному ставленні до ролі козацтва, яке зусиллями його попередників перетворилось в “омріяну легенду” польських “українофілів”. Реалізм Грабовського, побудований на досконалому вивченні джерельних матеріалів, змусив навіть ряд відомих дослідників історії українського козацтва переглянути своє бачення проблеми. У цьому плані варто послатися на думку Олександра Яблоновського, представника “старшої генерації” української школи, котрий в “Автобіографії” підкреслює ту особливу роль, яку відіграли насамперед М. Грабовський та Е. Руліковський у намірі приступити до широкомасштабного дослідження “козацької України” [9].

Симптоматично, що особливо глибокий резонанс викликали українознавчі студії Грабовського в середовищі української народницької історіографії. У цьому плані досить показовою є еволюція від “козакофільства” до “козакофобства” П. Куліша, який у преамбулі останньої своєї великої праці “История воссоединения Руси” (1893)

констатує: “Близько півстоліття тому знайомство з Міхалом Грабовським, а через нього з К. Свідзинським, Е. Руліковським, привело мене до документального вивчення нашого українського минулого, без чого я ніколи б не зрікся від наших літописних вигадок, які до кінця днів своїх повторював Костомаров” [3, 87].

Ще раніше, 1876 р., на сторінках галицького часопису “Правда” Куліш, який уперше висунув ідею польсько-українського порозуміння на основі спільних політичних інтересів у Галичині, зазначив: “Михайлу Грабовському я вдячний більше, ніж кому-небудь в тому, що я тепер в польсько-українському питанні щось розумію” [3, 88].

Подібні реверанси в бік М. Грабовського трапляються і в працях одного з найбільш принципових критиків польських романтиків В. Антоновича, який у ранній період своїх наукових захоплень українством відверто писав, що “за винятком М. Грабовського, К. Свідзинського в польській історичній літературі бракує сумлінних дослідників, які пишуть про Україну” [3, 91].

Варто відзначити ще один важливий момент ролі М. А. Грабовського в ролі оформлення української історичної школи – його виняткову комунікабельність. Опубліковані листи Міхала Антоновича до цілого ряду діячів польської науки й культури розкривають не лише розмаїття його дослідницьких інтересів, але й підкреслюють ту особливу роль, яку він відіграв у піднесенні престижу вивчення історії України.

Відтак, можна з упевненістю констатувати, що саме від М. Грабовського розпочинається системне дослідження української школи в межах наукового осередку, що має всі підстави кваліфікуватися як “комунікативна науково-історична школа”. Ключова функція Грабовського в межах цього утворення прихована в характері інтерпретації епізодів історії України й формуванні на їхній основі польських історичних стереотипів щодо українського народу.

Тож, центральною визначальною рисою польсько-українських взаємин є, здається той факт, що протягом майже всієї їхньої історії то були взаємини на рівні комунікації та взаємопроникнення двох культур. “Інакше кажучи, – як стверджує відомий дослідник Григорій Грабович, – за різних часових проміжків зв’язок Польщі з українською культурою або українською сферою (наприклад фольклором, історією) не був опосередкований українською літературою, українською версією цієї культури... І це, певна річ, природна консеквенція об’єктивного політичного й соціального розподілу сил між обома сторонами”. Далі Г. Грабович зазначає: “В діяхронному плані, щодо визначення, хоча б у загальних рисах, історичної динаміки україно-польського взаємозв’язку, все доволі очевидне: йдеться про процес зростання свідомості, відокремлення і, врешті-решт, – своєрідного вирівнювання” [10, 107].

Отже, інтелектуальна взаємодія Міхала Грабовського з Пантелеймоном Кулішем сприяла двосторонньому науково-культурному збагаченню, що наочно простежується у виникненні принципово нової історичної школи, а відтак і якіснішого “історичного продукту”, що характеризується відходом від старих “імперіалістичних” стереотипів наукового мислення та замкнутості культурних і світоглядних орієнтирів з продовженням локального літописання. По-суті завдяки впливу та світоглядним орієнтирам М. Грабовського відбулись зміни історіософії Куліша: посилились тенденції щодо “деміфологізації” козацтва, що спричинило відхід від історичного романтизму вцілому. Відтак, світ побачив критично осмислену, синтезовану історіографію, що репрезентувала допустиму нівеляцію попередніх ментальних огріхів, а отже й максимально наближену до “істини” у філософському суб’єкт – об’єктному контексті, історію.

Джерела та література

1. Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2. – 688 с.
2. Кіян О. Володимир Антонович і польсько-українська конфронтація в історіографії другої половини XIX століття / О. Кіян // Третя академія професора Володимира Антоновича. – К., 1995. – С.61-72.
3. Юровська О. Куліш і Грабовський // Україна. – 1929. – №5. – С.76-92.
4. Козак С. Джерела “української школи” в польській літературі: Творчість польських письменників “української” // Наша культура. – Варшава, 1970. – №№4-7. – С.101-126; 17-28; 33-49.
5. Grabowski Michał. Korespondencja literacka. – Т.ІІІ / Michał Grabowski. – Wilno, 1843. – 301 s.
6. Грабовський М. Коліївщина і степи // М. Грабовський // Вежа. – 1997. – №№8-9, 10.
7. Kozak S. Michał Grabowski i ukraińska poezja ludowa / S. Kozak // Studio polono-slawica-orientalia. – 1982. – VII. – S.161-185.
8. Грабовський М. О причинах взаємного ожесточення поляков и малороссиян в XVII веке / М. Грабовський // Записки о Южной Руси. – К.: Либідь, 1994. – Т.2. – С.293-328.
9. Jabłonowski A. Awtobiografia // Pisma Aleksandra Jabłonowskiego / Z przedmowa J.K. Kochanowskiego. – Warszawa, 1910. – Т.1. – S.330-369.
10. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Г. Грабович – К.: Основи, 1997. – с. 304.

Валентин Гарнага

ОБРАЗ ПРОМЕТЕЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Міф про титана Прометея є одним з “вічних” сюжетів європейської літератури. Варто підкреслити, що у своїй міфологічній основі образ Прометея є досить типовим прикладом “культурного героя”, що в різних